

INSON KAPITALI VA MEHNAT RESURSLARINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY NATIJALARI

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining Inson resurslarini rivojlantirish boshqarmasi boshlig'i-Sharipov Ilyosbek Ilxomovich

Annotatsiya: Inson kapitali tushunchasining markazida albatta har doim inson bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Ammo bugungi kunda bu tushunchaning zamirida yaxshi ta'lim olgan, ijodkor va tashabbuskor, yuqori professionalizmga ega inson yotmoqda. Binobarin, yuqori texnologiyalarga asoslangan va innovatsion mahsulot ishlab chiqaruvchi iqtisodiyotni faqat ana shunday professional ishchi, injener-texnik xodim, menedjer va boshqaruvchilarning armiyasi vujudga keltirishi va boshqarishi mumkin.

Kalit so'zi: Inson, kapital, tabiiy boylik, investitsiya, iqtisodiyot, ta'lim, sog'liq, fan va texnika

Annotation: In the center of the concept of human capital, a person has always been and will remain so. But today, at the heart of this concept lies a well-educated, creative and enterprising person with high professionalism. Therefore, an economy based on high technologies and producing innovative products can be created and managed only by such an army of professional workers, engineers and technicians, managers and managers.

Key words: People, capital, natural resources, investment, economy, education, health, science and technology

Inson kapitali degan iqtisodiy kategoriyaning shakllanishi ham o'z-o'zidan yuz bergani yo'q, u dastlab uzoq vaqt insonning bilim va mehnat qobiliyatini ifodalovchi bir tushuncha sifatida mavjud edi, xolos. Shu bilan birga, inson kapitalini dastlab faqat faqatgina xarajat talab etuvchi ijtimoiy faktor sifatida bilishar edi. Ta'lim va tarbiya uchun sarflangan mablag'lar ishlab chiqarishga aloqasi bo'lmagan xarajatlardan, deb hisoblanar edi.

Zotan, inson kapitali har doim aholining ta'lim va turmush darajasini oshirish uchun sarflangan xarajatlardan bilan chambarchas bog'liqdir. Jumladan, tarbiya, ta'lim, bilimlar (fanlar), sog'liqni saqlash, ishbilarmonlik qobiliyati va muhitini shakllantirish, mehnat jarayonini axborotlar bilan ta'minlash, fuqarolar va biznesning xavfsizligi, iqtisodiy hurriyat, madaniyat, san'at va boshqa inson uchun zaruriy sohalarga sarflangan investitsiyalar pirovard natijada inson kapitalining shakllanishiga asos bo'ladi va bu kapitalning saviyasi, sifati va qiymatiga ta'sir qiladi. Aynan ana shu ta'lim va tarbiya faktori inson kapitalining shakllanishida muhim o'rin tutishini insoniyat tarixidagi alohida shaxslar timsolida ko'pdan beri bilishar edi. Chunki,

boshqa turdagi kapital tiplaridan farqli o'laroq inson kapitali u yoki bu konkret shaxs bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u avvalo o'sha shaxsning shaxsiy mulkidir va u kapital egasining inon-ixtiyoriga ko'ra sarflanadi.

Yuqoridagi ta'riflar, albatta, inson kapitali kabi murakkab jarayonning mohiyatini to'la ifodalashi qiyin. Chunki, har qanday ijtimoiy-iqtisodiy fenomen kabi inson kapitalining har bir mamlakatning asriy an'alarini va xalqning mentalitetini, boshqa mahalliy shart-sharoitlarni o'zida aks ettiruvchi xususiyatlari mavjud. Shu sababli chet ellik olimlar va mutaxassislarning inson kapitaliga bergan ta'rifi bu murakkab fenomenning barcha qirralarini qamrab ololmaydi.

Jamiyat, davlat tomonidan aholining barcha qatlamlariga va toifalariga ayni miqdor va shakllardagi inson kapitali investitsiyasi sarflanishiga qaramay, inson kapitalining quyidagi turlari shakllanadi va hukm suradi: 1. Ijobiy (faol) inson kapitali; 2. Salbiy (nofaol) inson kapitali; 3. Manfiy inson kapitali.

1. Ijobiy (aktiv) inson kapitali – o'zi uchun sarflangan investitsiyani to'la o'zlashtirgan va uni jamiyatning rivojlanishi va takomillashuvi shaklida ro'yobga chiqargan kreativ (yaratuvchi) va innovatsion kapitaldir. Bu yaratuvchanlik va takomillashuv, jumladan, aholining turmush darajasining oshishi, innovatsion salohiyatning yuksalishi, ta'lim tizimining rivoji, ilm-fanning taraqqiyoti, axborot almashinuvi va ta'minoti erkinligi, aholi salomatligining yaxshilanishi kabilarda namoyon bo'ladi. Chunki, inson kapitalining o'lchamlari va sifati aholi shaxsning mentaliteti, ta'lim darajasi, hayotiy tasavvurlari va sog'liqni saqlash sohasidagi ahvol kabilarda bilan o'lchanadi. Aytish lozimki, ilm-fan, ta'lim va sog'liqni saqlash kabilarga sarflangan investitsiyalar tarixan qisqa muddat ichida samara berishi mumkin, ammo asrlar davomida shakllangan mentalitetni qisqa vaqtda o'zgartirish qiyin. Shu sababli dunyodagi ilg'or tajriba va bilimlarni milliy shaxs mentalitetining ijobiy xususiyatlari bilan uyg'unlashtirish muhimdir. O'zbekistonda rivojlangan G'arb va Sharq mamlakatlarining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotdagi tajribasi o'zlashtirilgan ekan, ayni shu nuqtalarga jiddiy e'tibor qaratilayotgani diqqatga sazovordir, ya'ni ilg'or chet el tajribasining xalqimizning milliy mentalitetiga va ko'p asrlik an'alariga mos keladigan shakllari olinmoqda yoki ular mahalliy shart-sharoitlarga moslashtirilmoqda. Shuningdek, milliy madaniyatimiz, an'alarimiz va yoshlarimizni chet ellardagi ba'zi oqim va harakatlarning zararli ta'siridan saqlash uchun olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar va profilaktik choralar aynan shu maqsadni ko'zlagandir. Inson kapitali ham ayni konkret shaxs kabi ma'lum bir sivilizatsiya, mentalitet va an'alarining mahsulidir.

2. Salbiy (passiv) inson kapitali. Inson kapitalining bu turi mamlakat taraqqiyotiga va innovatsion iqtisodiyotga aytarlik hissa qo'shmaydi, uning butun mohiyati moddiy imkoniyatlarning iste'molchisi bo'lishdan iboratdir. Passiv inson kapitalini yaxshi ta'lim olmagan, oddiy kustar (qo'l mehnatiga asoslangan) sanoatda,

tovar ayirboshlashga asoslangan tijoratda yoki mexanizatsiyalashmagan qishloq xo'jaligida band kishilar tashkil etadi deyish mumkin. O'zbekcha ta'bir bilan aytganda, «qora mehnat» qiluvchilar, ya'ni malaka talab qilmaydigan ishlarda ishlaydigan kishilar passiv inson kapitalini tashkil etadilar.

3. Inson kapitalining eng tahlil va bahs talab uchinchi turi manfiy inson kapitalidir. Manfiy inson kapitali deganda, nomidan ma'lum bo'lganidek, o'ziga sarflangan investitsiyalardan jamiyat uchun hech qanday foyda keltirmagan, o'zi yashaydigan jamiyat iqtisodiyotining rivojiga, na turmush darajasining yuksalishiga, na shaxs sifatida o'zining rivojlanishiga hissa qo'shishga yaramagan toifa tushuniladi. O'zbekcha ifoda bilan aytganda, «na o'ziga, na boshqaga foydasi tegmaydigan» toifa manfiy inson kapitalini tashkil etadi. Ashaddiy jinoyatchilar, giyohvandlar, korrupsionerlar, ishyoqmaslar, ichkilikbozlar, tekinxo'rlik bilan kun kechiruvchilar – bir so'z bilan aytganda, jamiyat va oilasining sarflagan moddiy investitsiyasi, bergan ta'lim-tarbiyasining samarasini yo'qqa chiqargan kishilar manfiy inson kapitali sifatida namoyon bo'ladilar. Ana shu toifadagi inson kapitali misolida ba'zi toifadagi kishilar uchun sarflangan investitsiyalar hamisha ham o'zining ijobiy samarasini beravermasligi ko'rinadi. Manfiy inson kapitali ko'pincha xalqning mentalitetidagi yetishmovchiliklar, aholi madaniyat saviyasining pastligi, jamiyatdagi sotsial muammolar, shuningdek, kishilarning tabiiy haqqi bo'lgan hurriyat va erkinliklarning cheklanishi kabi sabablar natijasida vujudga kelishi mumkin. Ma'naviy yetuk jamiyatlarda manfiy inson kapitali toifasidagilarga o'zlarining umidsiz hollaridan chiqish uchun so'ngi imkoniyatlar beriladi hamda ularning ijobiy o'zgarishlarga bo'lgan harakatlari jamiyat va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Bunga misol tariqasida har yili Konstitutsiya kuni yoki Mustaqillik bayrami arafasida adashib xato yo'llarga kirgan kishilarga avf (amnistiya) e'lon qilinishi va sobiq mahbuslarga hayotda o'z o'rnini topishlari uchun berilayotgan yordam hollarini keltirish mumkin. Bunday ijtimoiy g'amxo'rlik natijasida manfiy inson kapitaliga aylanishga ulgurgan fuqarolar jazoni o'tash muassasalaridan muddatidan oldin ozodlikka chiqariladilar, so'ngra ularga mahalla va ichki ishlar organlari ish topish va turarjoy bilan ta'minlashda yordam beradilar, yangi kasb yoki hunar sohibi bo'lishiga yordamlashadilar. Mamlakatimizda ana shu tarzda to'g'ri yo'lga tushib olgan, musbat inson kapitali toifasiga qaytgan ko'plab insonlar bor.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Инсон тараққиёти. Дарслик. /И.ф.д., проф. Қ.Х. Абдурахмонов таҳрири остида . – Т.: Иқтисодиёт, 2013. – Б. 55; Муаллифлар бу жадвални ўз навбатида қуйидаги манбадан олганига ишорат қиладилар: Одегов Ю.Г. Управление персоналом в структурно-логических схемах.-М.: Академический проект. 2005. – С.348. Яна қаранг: Абдурахмонов Қ.Х.. Инсон тараққиёти. (Дарслик) Т.: - Fan va texnologiya, 2013. -475 б.

2. Холина Л.И. Человеческий капитал и образование как его главная составляющая // ЭТАП: Экономическая Теория, Анализ, Практика, №1, 2009 > www.litera.inst-et.ru/.../20110221152642file.pdf (December; 2014)
3. Inson resurslarini boshqarish - A.B.Xayitov, darslik, Toshkent – 2019 yil, 7-bet
3. “Personalni boshqarish” fanidan ma’ruzalar matni, TMI, Toshkent, 2013- yil
4. Nazarova G.G., Muxamedjanova G.A., Salixova N.M., Ismailova N.C., Rozmetova N.B. “INSON RESURSLARI MENEJMENTI” (o‘quv qo‘llanma) Toshkent – 2010.